

10. Hugo von Hofmannstahl: Gesammelte Werke. Prosa. I. Frankfurt, 1950. „Gabriele D., Annunzio”. 170—172.
 11. Jens Rieckmann: Aufbruch in die Moderne: Die Angänge des Jungen Wien. Frankfurt a. M., 1986.
 — Michael Wobers: Nervenkunst. Literatur und Psychoanalysis in Wien der Jahrhundertwende. Frankfurt a. M., 1983.

KINCSES KATALIN

GYÓGYÍTÁS POPPEL ÉVA UDVARÁBAN

„Nagyságod nyavalyáját megh értettem Purkolttul, ki abban az velekedesben vagyon, hogy mégh mast könyü orvossagokkal segíthetnenk Nagyságodnak... Kerem azért Nagyságodat ne gyüliölő (gyüölje) magat, se föllyeb élténél szája iszit ne szeresse, egy kis orvossagnak keserőségeitül ugy [ne] irtosznak... Csak viselne egességere gondot Nagyságod s- az mint másnak tanaczol, magha is fogadna meg valamit benne.” Csáky László rábeszélő, intő sorait anyósának, az ekkor már hosszabb ideje betegeskedő Batthyány Ferencné Lobkovitz Poppel Évának írta 1640 októberében. Amikor veje őt a család udvari orvosának, Purgoltt doktor tanácsainak megfogadására és az előírt gyógy mód betartására kéri, szeretettel, tréfásan éppen a betegeskedő asszony gyógyításaira hivatkozik.¹

Poppel Éváról (1695.k.—1640. november) Takáts Sándor tollából 1917-ben monográfia született, melyben egy határozott, önálló cselekvésre törekvő főúri nő jellemrajza bontakozik ki — akit korának híres orvosaként is számon tartottak. Magyar Kossa Gyula orvostörténeti vonatkozású szemelvényeket gyűjtve, a Takáts Sándor által említetteteket megerősítette.²

Vajon Poppel Éva orvoslói tevékenységét továbbra is mint kuriózumot kell említenünk? Vagy egy olyan nemesasszony alakja bontakozik ki a források elemezve, aki udvartartását vezetve, a Batthyány-uradalom gazdasági ügyeit irányítva, az udvarában tartózkodók és a hozzá forduló ügyes-bajos dolgait intézve, gyermekeit nevelve, majd unokái születésekor a hozzá forduló szülőknek tanácsot adva természetszerűleg és szükségből gyógyítással is foglalkozott? A kérdés megválaszolásához meg kell ismernünk az udvarában megforduló orvosok, bábák munkáját, s az ő orvoslásainak körülményeit, tapasztalatainak forrásait, a levelek, összeírások alapján orvoslói eszköztárát.

GYÓGYÍTÓK DOBRÁN

1625. szeptember 13-án elhunyt Batthyány Ferenc, Sopron vármegyei főispán, királyi főlovászmester, dunántúli főkapitány, a nádori fellebbezési törvényszék bírja. Halála után 1629-ig Poppel Éva igazgatta a Batthyány-család Vas vármegyében található uradalmait, majd fiával, Batthyány Ádámmal (1609—1659) kötött egyezségei (1632, 1636) értelmében a hét nagy uradalom: a németújvári, a borostyánkői, a körmendi, a felső-lindvai, a dobrai és a grebeni uradalom közül az utóbbi három maradt meg irányítása alatt, udvartartását pedig ezentúl Dobrán (ma Neuhaus, Ausztria) vezette. A dobrai udvar méreteit tekintve, a körmendi és szalonaki után következett, az itt élő katonaság, a szolgálónép, szolgaszemélyzet, az itt nevelkedők, valamint az udvarban megforduló, vendégeskedő nemesek száma több mint száz főre tehető³ — a Dobrán folyó gyógyítói tevékenység vizsgálatakor számolnunk kell a népes udvartartással.

Poppel Éva udvari orvosa Purgoltt Bálint (?—1647) volt, aki a Batthyány-uradalomban letelepült újkeresztény vallási közösséghez tartozott. Németújvár közelében a XVI. század második felében, Batthyány Boldizsár idején éltek az első anabaptista betelepülők. A legjelentősebb habán betelepülés 1622—23-ban történt — nem tudjuk, hogy az orvosdoktor ekkor vagy egy korábbi időpontban állt Batthyány Ferenc és Poppel Éva szolgálatába. Amikor Batthyányi Ádám 1631 után Németújváron külön udvartartást szervezett, Purgoltt Bálint orvosdoktor hivatalosan a szolgálatába állt, így Batthyány Ádám fizette évi járandóságát:

Készült R. Várkonyi Ágnes irányításával a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Középkori és kora újkori magyar történelem tanszékén.

az 1635-ös és az 1636-os németújvári összeírások kimutatása szerint az orvos évi fizetése 150 forint volt, a napi élelmezésen és az egyéb természetbeni juttatásokon kívül. Ugyanezen összeírások áttanulmányozásakor kitűnik, hogy az újkeresztény betelepültek között Purgolt doktornak volt a legmagasabb az évi fizetése, s a németújvári tisztviselőket tekintve a második helyen szerepelt.⁴

Az orvosdoktor elsősorban a beteg családtagokat kezelte. A levelekből megtudható, hogy Purgolt doktor megmaradt Pöppel Éva szolgálatában is az 1630-as években, aki magán eret vágatván, s különösen 1638 után — mikor is haláláig tartó betegeskedése kezdődött — nem nélkülözhetette: „kérlek édes Fiam, küld hozzam ismet Purgoltot... Ha pediglen Purgoltot ugyan semmi uttal nem bocsáthatod ide kerlek azt is ad értésemre, kételen Posenba költetik osztán doktorért küldenem” — írta fiának, Batthyány Ádámnak 1638. december 13-án. De Batthyány Ádám gyermekeinek, feleségének, Formentini Auróra Katalinnak betegeskedései idején is őt hívták éppúgy, mint Batthyányi Erzsébet fogfájása miatt kérte magához, s Pöppel Éva negyedik gyermeke, Csáky Lászlóné Batthyány Magdolna kérésére is őt küldték „kornyadozó embereik” gyógyítására. Más nemesi udvarokba is hívák: a Nádasdy-udvarban 1632 áprilisában hat hétig tartózkodott, s a Forgách-családnál is járt. Az utolsó, Purgolt doktorra vonatkozó adat a Batthyány-család levéltárában 1647-ből való.⁵

Más újkeresztény orvosok is tevékenykedtek a Batthyány-család váraiban az 1630—1640 közötti időszakban. Az első, Purgolt Bálint veje, egy Jozef nevű habán doktor, aki az udvarnépet gyógyította Németújváron és Dobrán. A szintén anabaptista Abraham Linket Pöppel Éva egy 1632 áprilisában kelt levélben szalonaki fürdőorvosaként emlegette, s Batthyány Borbála már említett betegeskedése idején is őt kérték Pápára. Neve a továbbiakban a Batthyányak 1647-es számadásai között szerepel, ebben az évben foglalta el Purgolt Bálint helyét. Link doktor nevével utoljára az 1649-es források között találkozhatunk, 1650-ben a németújvári számtartó, Gabriel Praitensteiner már egy másik újkeresztény orvossal állapodott meg.⁶

Doktor Ráger (Rayger) és Spindler, pozsonyi orvosok Pöppel Éva hívására többször is megfordultak a Batthyány-udvarban. Rayger Vilmos (1600—1653), bécsi születésű, 1636-ban Pozsonyban letelepedett orvosdoktor több alsó-ausztriai és magyarországi nemesi udvarban gyógyított. A Pálffyak és más magyar nemesek ajánlására II. Ferdinándtól nemességet kapott, s birodalmi lovagi címet. Pozsonyi fűveskertje a korban igen híres volt. Rayger doktort Pázmány Péternek is ajánlotta Pöppel Éva egy 1636-ban írt levélben.⁷ Spindler Pál doktor neve Rayger Vilmos fia, Károly (1641—1707) pozsonyi pestisről szóló munkájában többször is előfordul, s ebből a műből kiderül az is, hogy Spindler orvosdoktor korának igen keresett orvosa volt. Bécsben született, tanulmányait Wittembergben végezte, majd Pozsonyban 1630—1664 között, és Regensburgban gyakorolta praxisát. Megfigyeléseit a már említett Rayger Károly pozsonyi orvos gyűjtötte össze és adatta ki 1691-ben Frankfurtban. Lobkovitz Pöppel Éva 1636 szeptemberében a tarcsai fürdőben betegségéből lábadozván vejét, Csáky Lászlót küldte el Spindlerért, majd az orvosdoktor 1638 őszén ismét kezelte a nemesasszonyt. 1640 novemberében is járt Pöppel Évánál Dobrán, nevével ekkor találkozunk utoljára a Batthyány-család 1630 és 1640 közötti időszakra vonatkozó dokumentumaiban.⁸

Az említett orvosdoktorokon és Abraham Link fürdőmesteren kívül laikus gyógyítók: javasasszonyok, bábák is tevékenykedtek Pöppel Éva udvarában. Pöppel Éva 1637 szeptemberében beteg leányaival, Batthyány Erzsébettel és Borbálával Szentgotthárdon tartózkodott. Amikor Csáky László kisfiának betegségéről értesült, Pápára akart menni unokájához, s ekkor fiát, Batthyány Ádámot kérte meg, hogy a maga helyére a betegek mellé küldessen „valami jó jovast”. 1638-ban fia udvarába Pöppel Éva maga helyett beteg unokáihoz egy von Mekuitz nevű orvosasszonyt küldetett el, nyugtatgatván fiát, mondván, az is ért a gyermek-ek gyógyításához annyira, mint „nemelikünk”. A harmadik laikus gyógyítóról szóló említés a dobrai papnérről szól, akit Szentgotthárdra kértek Pöppel Éva helyére Batthyány Borbála fogfájása alkalmával. Pöppel Éva több bábával és dajkával is kapcsolatban állt, akik közül egyet Nyáry Krisztinának is ajánlott Bécsbe. Batthyány Magdolnának is hozzá fordultak új

dajkát keresvén, „mivel nagyságod többet ért hozzá énnálamnál” — írta neki leánya 1635-ben —, 1640-ben is öt kérték meg, hogy gyermekeik mellé küldjön új dajkát.⁹

Láthattuk, hogy Poppel Éva környezetében több gyógyító személy is tartózkodott, udvari orvosán kívül pozsonyi orvosokkal is kapcsolatban állt, s a nemesasszony gyógyító köréhez tartozott a fürdős is éppúgy, mint a laikus orvosasszonyok: bábák, javasasszonyok, a dobrai papné. A Batthyány-udvar orvoslói körét rekonstruálva megállapítható, hogy hivatásos orvosdoktorok és a laikusok egyaránt gyógyítottak. A népes dobrai udvar betegeit látták el együttesen: a tanult orvosok és az empirikus orvoslást végzők egymáshoz kapcsolódó gyógyítási gyakorlata megfelelően működött.

ORVOSLÓI HAGYOMÁNYOK A BATTHYÁNY-CSALÁDBAN

Batthyányi Ferencné gyógyítói tudását kutatva szükséges annak forrásait megismerni. Milyen hagyományai voltak a laikus gyógyításnak a Batthyány-családban? Mit tanulhatott Poppel Éva szülei udvarában a Batthyányakhoz kerülése előtt? Milyen források álltak rendelkezésére a gyógyításhoz?

A Batthyány-családban élő hagyományai voltak a természettudományos érdeklődésnek és az orvosságos receptek gyűjtésének, az orvossággüldéseknek. Csak néhány példa: Batthyány Ferenc (1497—1566) felesége és Bánffy Kata leveleiben liktáriumok készítéséről, virágvizek lepárlásáról ír, s a Nádasdy Tamással és feleségével, Kanizsay Orsolyával folytatott levelezésben Bánffy Kata egészséggel kapcsolatos tanácsait olvashatjuk. Batthyány Ferenc második felesége, Svetkovics Kata is foglalkozott orvossággkészítéssel, melyekből többek között Nádasdy Tamásnénak, a Zrínyi-, a Balassa-családnak, Gyulay Jánosnénak is küldött. A Batthyány-családban a gyógyítói hagyományokat a következő generáció tagjai közül Batthyány Kristóf harmadik felesége, Svetkovics Erzsébet folytatta. A Batthyány-család ezt követő nemzedékének: Batthyány Boldizsárnak (1568—1590) és feleségének, Zrínyi Doricának németújvári udvarában a természettudományok iránti érdeklődés s annak művelése már tudományos igénnyel történt. Batthyányi Boldizsár számlái között így orvosi könyvek számlái is szerepelnek (*Idea Medicinae és Disputatio de Medicina* című könyvek vásárlásáról, s Aubri bécsi, francia származású könyvkereskedőtől vásárolta többek között az *Opsula medicorum de dosibust* is), s ismeretes, hogy a németújvári várúr természettudományos kísérleteket is folytatott saját laboratóriumában.¹⁰

Zrínyi Dorica Poppel Évával kicserélte gyógyítói tapasztalatait, segítettek egymásnak a gyógynövényeket beszerezni, tanácsot kértek egymástól. 1608. szeptember 30-án Zrínyi Dorica kéri Poppel Évát, hogy a borbélyt, aki már öt köpölyözte, ismét küldjék el hozzá Németújvárra. A következő évben az egyik levélből megtudhatjuk, hogy Zrínyi Dorica menyétől fejfájás ellen kér orvosságot, s a Poppel Éva által kért füvet elküldte. Egy másik forrásban azt olvashatjuk, hogy az idősebb Batthyányné Poppel Évának kéz- és lábfájásról panaszkodik, s hozzá fordul tanácsért.¹¹

Poppel Éva egy ízben fiának adott tanácsot: meddő feleségét ne a bécsi orvosokhoz, hanem a trencsényi hévízbe vigye, mivel „El hid azt edes Fianí, az szegény Anyámtul is azt Hallottam, hogy az doctorok nem értenek annjra az Aszonyi állatok között valo nyavalyához mint az Aszony emberek”. A levélben Poppel Éva az édesanyjától, Salm Magdolnától hallottakra hivatkozik.¹² Arra vonatkozóan, hogy a nemesasszony milyen tudást sajátíthatott el szülei, Salm Magdolna és Poppel László udvarában, egyelőre csak közvetett információk van — a Lobkovitz-család litomericei levéltára tartalmazhat erre vonatkozó további dokumentumokat.

Tanulmányunkban már említettük, hogy Batthyány Boldizsár vásárolt orvosi vonatkozású könyveket. Amikor Batthyány Ádám 1651. szeptember 17-én, 1653. március 12-én és 1656. január 1-én a németújvári vár könyvtárának katalógusait elkészítette,¹³ aprólékasan följegyezte az orvosi vonatkozású könyvek, a receptgyűjtemények, kalendáriumok, csfiziók számát. Egybegyűjtötte elődei könyveit, s maga is vásárolt újakat. A meglévő receptgyűjtemények, orvosi könyvek magas száma — összesen 32 könyv — azt mutatja, hogy könyvtára tartalmazta a Batthyány-család tagjai által korábban összegyűjtött és megvásárolt munkákat is. „Az kis író házunkban való ormariumban” található könyvecske közvetlen forrásként szolgál Poppel Éva receptgyűjtő tevékenységére: a könyvet mint „Az szegény Anyánk kiknek minemeő Jószágot adot záloghban, melyben orvosságok is vannak” vették számba. Egy

fekete almárium alsó polcán egy német nyelvű „Lovaknak való orvosságokról való” könyvet tartottak. A középső polcon magyar nyelvű kalendáriumot, a legfelsőn pedig egy másikat, melyet egybefűztek lóbetegségek orvoslási módjait leíró receptekkel. Batthyány Ádám 1653-ban egy új könyveszekrényt készíttetett, melynek alsó polcán tartottak „Doctornak való német könyv”-ét. E szekrény három polca közül a középső felét orvosi vonatkozású könyvecskék foglalták el: egy cseh nyelvű orvosságos- és egy füveskönyv, egy magyar nyelvű orvosságos könyv, s egy cím nélkül szereplő herbárium szintén magyar nyelven, latin nyelvű „orvosnak való” könyv, egy kalendárium és tizenöt (!) német nyelven írt orvosságos könyv, valamint „Vizek égetéséről avagy distillálásáról való német könyv” és e tárgyban egy másik: „Minden nemező füvek distillálásáról való könyv”. Poppel Éva könyvei között egy — a korban igen gyakran használt — herbárium is megtalálható: az 1578-ban nyomtatott Méliusz Juhász Péter-féle **Herbárium**. A Batthyány-családban évtizedeken keresztül forgatták az első magyar nyelven írt herbáriumot, Fraknovith Gergely „Hasznos és fölőtte szükséges könyv”-ét is. A Batthyány Boldizsár németújvári udvarában letelepedett Beythe András füveskönyve — amely Méliusz **Herbárium**ának és Matthiolus Prágában élő orvos és botanikus **Kraiterbuchjának** Németújvárról megjelentetett átirása — szintén megtalálható volt a Batthyányak könyvtárában.¹⁴

A GYÓGYÍTÓI ESZKÖZTÁR

A Batthyány-család rohonci és szalonaki birtokközpontjában „apoteca” működött. Szalonakon dolgozott valószínűleg Deetritz patikárius, akinek Városszalomonon volt háza. Poppel Éva a rohonci helyett 1633-ban új „Apotika ládát” csináltatott, régebben a patikaládában, az almáriumokban és az asztalfiában különféle üvegcsékben tárolta orvosságait. Batthyány Ádám 1635 júniusában összefratta Poppel Éva Rohoncon maradt javait, s az inventáriumból megtudhatjuk, hogy az egyik helyiségben a „Patika hazban vagon minden fele víz az ügekben no.143. Item üres ü[v]legh N.255. Lictariomnak való cseszek —18.”, s „Borbellnak való medencze”. Ez az inventárium egy másik eszköz, a „Víz égetni való rez fazez No. 1. minden hozza való szerszamával” meglétét is dokumentálja. Poppel Évának korábban Németújvárról is voltak orvosság készítésére és tárolására használt edényei és eszközei, egy 1633-ban fiának írt levélben panaszkodott is neki, hogy ezeket Batthyány Ádám a vár átvétele után kidobatta. A dobrai kastélyban „Ladaban vannak minden fele Aszony embereknek való eszközök” (női betegségek gyógyításához való orvosságok), az „Almariom-ban vagon minden fele fü szerszam”, 12 üveg liktárium, s más apró üregek.¹⁵

A XVI—XVII. században az orvosságok túlnyomó részét növényekből készítették. Az eszközökről készült összefrások és a levelek alapján megállapítható, hogy nagy mennyiségben készítettek különféle liktáriumokat és főzeteket Poppel Éva udvarában. A liktáriumkészítés „vízégetéssel”, azaz desztillálás útján történt. 1631-ben Dobrára Regedéből hozattak önművest, hogy a vízégetéshez szükséges kannák fedeleit megcsináltassák. A már említett rohonci inventárium is Poppel Éva desztillálásához szükséges eszközeit sorolja föl. A nemesasszony orvosságkészítő tudását átadta gyermekeinek is — mint azt Csáky Lászlóné Batthyány Magdolna leveléből megtudhatjuk — Pápán is működött vízégető készülék, melynek segítségével Magdolna asszony az egybegyűjtött virágokból desztillálás útján készített liktáriumot.¹⁶

A TARCSAI FÜRDŐHÁZ

A fürdők és a fürdőházak a gyógyuláshoz és a gyógyításhoz éppúgy hozzátartoztak a XVII. században, mint a pihenéshez, szórakozáshoz. Szalonakon már 1540-től működött fürdőház a városban, s itt lakott a Batthyány-család fürdőmestere. 1624-ben Batthyány Ferenc egyik udvari emberéhez, Horváth Bálinthoz küldte el a szalonaki fürdőjét, amikor az súlyosan megbetegedett. Valószínűleg ugyanarról a már említett Abraham Linkről van szó, aki 1633 után is a Batthyányak szolgálatában állt.¹⁷ Ám a család tagjai máshol fürdőztek: Zamlacsa-fürdőben — a helység Batthyány-birtok volt — Poppel Éva is járt, 1639 novemberében itt kúrálta magát, majd innen a következő év májusában a varasdi hévízhez ment. A legtöbbet azonban Tarcsafürdőn tartózkodott. Tarcsa (Taczmansdorf) német falu Vas vármegyében található, nem messze Szalonaktól. Tarcsafürdőt Königsberg báró 1620-ban nyitatta meg,

a fürdő hamarosan a Batthyányak birtokába került, ahol a következő években a család saját fürdőházat tartotta fenn. Puh György dobrai provisor Poppel Évának 1640. május 14-én írt levele éppen e tarcsai fürdőház rendbehozataláról számol be.¹⁸

A családi leltárak között őrizték a tarcsai fürdőház berendezésének inventáriumát, melyet Batthyány Ádám készíttetett Poppel Éva halála után közvetlenül 1640 decemberében.¹⁹ A ház különböző helyeiben számba vett tárgyakat szemügyre véve kitűnik, hogy itt a szokásosnál több sajtárt, vízfordó vödört, kádat, korsót, medencét és különböző nagyságú, víz melegítésére szolgáló edényt tároltak. Három fürdőkádat, egy fakádat, egy mázas cserépkádat, több mint 40 korsót, 18 sajtárt, 13 egyéb vízfordó edényt, 58 fazekat tartottak a házban 1640-ben, valamint egy „Kemencéhez való Paraszt kalyhát”.

A XVII. század folyamán többféle fürdőzési szokás volt gyakorlatban Magyarországon. A korban oly igen kedvelt Vág menti Pöstyénfürdőben gödröt ástak, melyet kideszkáztak, pokrócokkal kibéleltek, s a gödrökbe engedett iszapos vízben fürödtek. Trencsénben már fából, fagerendákból fürdőházat is építettek. A legtöbb helyen azonban kőből építettek fürdőházat.²⁰ Hogyan fürödtek Tarcsán? A tarcsai fürdőzési szokásokra a már említett levéltári lajstromban főljegyzett eszközök alapján következtethetünk. A fürdőházban kádat állítottak föl, ebbe merték a hőforrástól sájtárokban, korsókban szállított vizet — a helységet állandó fűtéssel tartották melegen. A fazekak és a tárolóedények igen magas száma arra utal, hogy a vizet itt tárolták is, majd a fürdéshez fölmelegítették.

POPPEL ÉVA GYÓGYÍTÁSAI

Az elemzett források alapján az özvegy Batthyány Ferencné udvarában folyó gyógyító tevékenység forrásait leírva egy igen jól felszerelt orvoslói eszköztárat mutathattunk be. Nagy mennyiségben készíttettek orvosságokat, s a laikus gyógyítók: bábák, az udvar asszonyai — közöttük Poppel Éva —, valamint a Dobrán megforduló és az itt tartózkodó képzett orvosdoktorok munkáját a családi könyvtárban megtalálható — a kor tudományos szintjének és igényeinek megfelelő — orvosi könyvek, az orvossággkészítés módjait leíró munkák, az orvosságos receptgyűjtemények, s a herbáriumok, füveskönyvek segítették. A különböző ásványi eredetű anyagok, a gyógynövények és a különféle kémiai és fizikai eljárásokkal készített orvosságok alkották Poppel Éva házipatikáját. Megállapítható, hogy minden feltétel adott volt a dobrai főúri udvarban a kor követelményeinek megfelelő minőségű gyógyító munkához: mind eszközökben, mind pedig az orvoslást végzők képzettségét, tudását tekintve. Ez az igényes és nagy mértékű munka Poppel Éva szervezésével és irányításával folyt.

Petheő Gáspár tarcsai ívókúrája ügyében fordul hozzá, tudván, hogy a nemesasszony igen jól ismeri, a fürdő vizének hatásait. A pozsonyi klarisszák rendházából — melyet Poppel Éva patrónusként támogatott — Csáky Anna Franciska szembántalmaira kért tőle orvosságot. Széchy Dénesék a gyomorbántalomban szenvedő, lázas kisgyermekük baját tudakolták tőle, Sallér Ferenc idős atyjának, Sallér Györgynek betegsége idején fordult hozzá. Pázmány Péternek fulladásos betegsége idején — nála is megfordult — jeles pozsonyi orvosdoktor tud ajánlani; Ihofer Orsolya közhíves férje számára javulást hozó liktáriumokat küldött, s az idős, szintén közhíves Zrínyi Györgynek pedig Poppel Éva kétféle flastromot adatott kisebesedett lábát gyógyítani.²¹

Poppel Éva női betegségekkel, fogamzással, szüléssel kapcsolatos ismereteiről külön kell szólnunk. Leveleiből kitűnik, hogy leányai betegeskedésekor náluk tartózkodott, Magdolna lányát Pápáról Szentgotthárdra vitette gyermekágyat feküdni: a pápai környezet valószínűleg idegenebb volt, s — mint arról már szóltunk — a gyermekek dajkait és a bábákat is ő szerezte melléjük. Menyét, Batthyány Ádám feleségét, Formentini Auróra Katalint állandó tanácsokkal látta el, női betegségeire gyógymódot ajánlott. Fiának is azt tanácsolta, hogy a feleségét vigye megfelelő helyre: az idegen, zsúfolt, zajos bécsi udvarból, a látogatásukkal feleségét fárasztó rokonok köréből kiszakítva vigye őt inkább haza, megfelelően nyugodt körülmények közé, egy másik alkalommal pedig arra inti fiát, hogy Rohonc helyett inkább Németújvárt válasszák a gyermekszülés utáni lábadozás színhelyül. Poppel Éva tisztában van azzal, hogy a terhes nőnek jó fizikai állapotban kell lennie ahhoz, hogy egészséges maradjon, s ezért mozognia is kell elegendő.²² Tudja azt is, a terhes nő és a szülő nő megfelelő

környezetének biztosítása igen fontos feladat, egészségük érdekében a környezetük által okozott fizikai és pszichikai hatások figyelembe vétele elengedhetetlenül szükséges. Éppen úgy, ahogyan a népi orvoslás is tiszteletben tart egyfajta terhességre vonatkozó tiltásrendszert (a népi betegségtan része), a XVII. század elején élt főúri nő is tudatában van annak, „hogyan milyen különleges testi-lelki állapotot jelent a terhesség, milyen különleges gondosságot, bánásmódot igényel az állapotos környezete részéről”.²³

Az érvágás igen népszerű és elterjedt gyógy mód volt a XVII. század első felében. Poppel Éva egyszer Magdolna leányát kísérte el Bécsbe az orvosokhoz eret vágatni. Más alkalmakkor ő maga vágatott eret, s ehhez Purgollt doktort kérte magához két-három (máskor „néhány”) napra, hogy ezt elvégezhesse rajta. Egy ízben az orvos késlekedése miatt el is kellett halasztania az érvágatást. Az említett példák azt mutatják, hogy Poppel Éváék nem borbélyokkal, hanem orvossal vágattak eret. Tudjuk, hogy a kópölyözés és az érvágás ártalmával is tisztában voltak a XVII. századi emberek, ezekre a veszélyekre többek között a kalendáriumok is figyelmeztették őket.²⁴ A források alapján megállapítható, hogy az érvágást Poppel Éva udvarában laikus gyógyító nem végezte, s hogy az szigorú orvosi felügyelet mellett történt, illetve csak orvos végezte el. Minderre a megfelelő higiéniai szempontok sarkallhatták — biztosították a szakszerűség volt.

Poppel Éva igen nagy tapasztalatokra tett szert, mert más — a hozzá forduló — családoknak, betegeskedőknek és a gyermeket váró asszonyoknak mert és tudott tanácsokat adni: Thökölynének, Draskovich Jánosnéknak, s Esterházy Miklós nádor feleségével, Nyáry Krisztinával is rendszeresen levelezett annak terhessége idején is. Már szóltunk azokról a személyekről, akikkel Poppel Éva gyógyításról, betegségről, orvosságküldésről váltott leveleket: az Esterházy-, Csáky-, Petheő-, Zrínyi-, Széchi-, Nádasdy-családokról van szó — főúri családokról. A gyógyítottak második csoportjához a Batthyány-család szolgálatában álló kisebb nemesek tartoztak: pl. a Sibrik-család, vagy Szele György, Sallér György, Inhofer Orsolya. Tanulmányunkban leírhattuk a dobrai igen nagy számú udvarnépet, akik természetesen szintén a gyógyítottak között voltak. Az özevegasszony által orvოსoltak negyedik csoportját a családja jelentette.

Poppel Éva 1638-tól rendszeresen betegeskedni kezdett. Ekkortól kezdődően gyakran kereste fel a tarcsai fürdőházat, szeptemberben itt kezelte magát Spindler Pál pozsonyi orvosdoktorral. Decembertől fájdalmai erősödtek, s e hó 13-án kelt leveléből egy betegségére vonatkozó információt is kiolvashatunk: „az számban két Apostema vagion, s- az torkomban is egy” — panaszkolta Batthyány Ádámnak. Poppel Éva abscessus?retropharyngealis (garat mögötti tályog) jó néhány súlyos betegség tünete lehet. Csak annyit tudunk a továbbiakban róla, hogy 1639 tavaszán a régi betegségébe esett vissza, júliusban ismét Tarcsán kúrálta magát. 1640 májusában járt utoljára fürdőben, a varasdi hévízben, ezután már betegsége 1640 november elejéig (haláláig) egy helyhez kötötte.²⁵

JEGYZETEK

1. Csáky László levele Poppel Évának Szentgotthárd, 1640. október 14. In: Magyar Országos Levéltár A herceg Batthyány-család levéltára P1314 Missilis (a továbbiakban P1314) 8416.
2. Takáts Sándor: Zrínyi Miklós nevelőanyja. Bp., 1917. 92—94. Magyar Kossá Gyula: Magyar Orvosi Emlékek Ertekezések a magyar orvostörténelem köréből (a továbbiakban: MOE) Bp., 1929—1940. 2. 5—6. és 3. 450—452.
3. A birtokmegosztásokról: Zimányi Vera: A Rohonc-Szalónaki Uradalom és Jobbágysága a XVI—XVII. században Bp., 1968. 21—22. A dobrai várkastély öröklésének módja források hiánya miatt nem tisztázott, Poppel Éva az uradalmat valószínűleg leánygyeként kapta. A dobrai vár összeírásai a Batthyány-család levéltárában találhatóak. 1634—1635: OL P1322 Leltárak 49.cs. 357.sz., 1637: 49.cs. 382/a.sz., 1640: 50.cs. 464.sz.
4. Az anabaptisták a Batthyány-udvarban: Katona Imre: Szemelvények a Batthyány-Levéltár anabaptista emlékeiből In: Vasi Szemle. 1969.3—4. 446. Krisztinkovich Béla: Anabaptista orvosok, gyógyszerészek a higiénia szolgálatában In: Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicinae Hungarica (a továbbiakban: CHMH) 1961. 88—117. Purgollt doktor levelei: P1314 3806—3828. — feldolgozásuk külön tanulmányt igényel. Katona Imre: I.m. Uo. és OL P1322 49.cs. 351.sz. 5—6., 12., 17., 21.
5. Az idézet: P1314 38066. Továbbá: 37984., 37988., 37991., 38011., 38015., 5071., 37983. Az orvosra vonatkozó utolsó adat: Katona: I.m. 446.

6. P1314 37983—6., 37989. Krisztinkovich: I.m. 101., 117. és Katona: I.m.446.
7. P1314 36167. és MOE II. 233—235., MOE III. 350., 414—415., 451. Valamint Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Fordította Kővári Aladár. Bp., 1960. 1. rész. 286—289.
8. Weszprémi: I.m. 346—349. MOE II. 100. MOE III. 341., 346., 357., 373., 375—76., 379., 383—384. P1314 38060., 38062. — az 1640. november 6-i levél: 38105.
9. P1314 37954., 38049., 38062., 34217., 5071., 8418.
10. Takáts Sándor: Magyar Nagyvasszonyok. 184., 242—3. Uő.: Régi magyar nagyvasszonyok. Bp., 1914. 52., 54—55., 242—243. P1314 4703., 4735. Batthyány Boldizsár tevékenységére: Iványi Béla: Batthyány Boldizsár a könyvbarát. 414., 422. Az Idea Medicinae és a Disputatio de Medicina-t Barlay Ö. Szabolcs is említi: Barlay Ö. Szabolcs: Batthyány Boldizsár könyvszámlái In: Magyar Könyvszemle. 1977. 160. Uő.: Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról. Bp., 1986.
11. P1314 53529., 53532., 53553.
12. P1314 38017. Az esetre hivatkozik MOE III. 451. és legutóbb: R. Várkonyi Ágnes: Közgógyítás és boszorkányhit In: Ethnographia 1990. 3—4. 389.
13. Batthyány Ádám németújvári könyvtárának katalógusai In: A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése Adattár a XVI—XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 11. Szerkeszti: Keszler Bálint. Szeged, 1983. 1651. szeptember 17. Batthyány I. Ádám németújvári könyvtárának katalógusa. 268—78.
14. R. Várkonyi Ágnes: Pelikán a fiaival. Bp., 1992. 90. „Minden doktorságot csak ebből késértek.” Szemelvények a XVI—XVII. század magyar nyelvű orvosi kézikönyveiből. A szemelvényeket válogatta, az utószót írta Szlatky Mária 1983. 428. és Bencze József: Az empirikus doktorkodásról és annak kéziratáról In: CHMH 1957.257.
15. Zimányi: I.m.: 295. P1314 38011. P1322 111.cs. 1—22.sz. 357—358.fol., 112.cs. 76—86.sz.225. és 264. fol. és Katona Imre: Szemelvények a Batthyány-Levélár anabaptista emlékeiből.601.
16. Iványi Béla: „Vizégetés” Nyugat-Magyarországon a XVI—XVII. században. In: CHMH 1956. 8. P1314 5071.
17. Zimányi Vera. I.m. 296. és Takáts Sándor: Régi magyar fürdők. Művelődéstörténeti tanulmányok a XV—XVII. századból. Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán. Bp., 1961. 82—83. Bencze József: A magyar nép mesterséges gyógyfürdőiről, a füstölésről és gőzölésről. In: CHMH 1959.13.
18. Poppel Éva Varasdon: OL P1314 38100., Zamlacsán: 38096. Tarcsafürdő: 38003., 38054., 38056., 38088., 38089. Krisztinkovich I.m. 102. és MOE III. 335. valamint P1314 38739.
19. OL P1322 112.cs. 452—454.fol.
20. Általában a fürdőzési szokásokról: Schwarz Ignác: A fürdők történetéhez Magyarországon In: Századok. 1881. 279—286. A pöstyéni fürdőzés módjáról: Vajkai Aurél: Parasztfürdőhelyek. In: CHMH 1955. 92. Ugyanerről, a fürdőbe látogatókról és a fürdő népszerűségéről: Várkonyi Gábor: Héviz és fürdők a XVII. században. In: Liget. 1992. 1. 113—118. A trencsényi fürdőről: Várkonyi: I.m. 88. A kőből épített fürdőházakról: Bencze: I.m. 16.
21. Petheő Gáspár levele: P1314 36592., Csáky Anna Franciska levele: 8267., Pázmány Péter levele: 36167., Inhofer Orsolya levelei: 20873—4., Zrínyi György levelei: 53756—7. Továbbá: 8266., 37993., 38079.
23. Oláh Andor: „Újhold, új király!” A magyar népi orvoslás életrajza. H.n. 1986.127.
24. P1314 37986., 38007., 38013., 38031. Bencze József: A magyar paraszti köpölyözésről és érvágásról. In: CHMH 1960.50.
25. P1314 38060., 38066., 38078., 38085. Az utolsó, varasdi kúráról: 2425. és 38100.

